

УДК 1 (091)

Бережна С. В.

ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНІЙ АСПЕКТ ІСТОРИЧНОГО ПІЗНАННЯ В ДОБУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті розглянуто роль та місце історичного пізнання в добу глобалізації. Звернено увагу на формування нової парадигми системи розвитку історичної освіти в Україні. Зроблено висновок про міждисциплінарність та комплексність моделювання декількох підходів до певних проблем історичної науки на сучасному етапі.

Ключові слова: історичне пізнання, глобалізація, суб'єкт пізнання, історична пам'ять.

В статье рассматривается роль и место исторического познания в период глобализации. Обращается внимание на формирование новой парадигмы системы развития исторического образования в Украине. Сделано вывод о междисциплинарности и комплексности моделирование нескольких подходов к определению проблем исторической науки на современном этапе.

Ключевые слова: историческое познание, глобализация, субъект познания, историческая память.

The article examines the role and place historical knowledge in the era of globalization. The attention on the formation of a new paradigm of development of history education in Ukraine. We conclude that mizhdystsylinarnist and complexity, several modeling approaches to a problem at the present stage.

Keywords: historical knowledge, globalization, subject knowledge, historical memory.

На початку ХХІ століття у світі відбуваються значні цивілізаційні зміни. Перехід до постіндустріального суспільства прискорив процес глобалізації, спостерігається взаємозв'язок держав та культур. Новим імперативом стала інформаційна революція, яка принципово змінила можливості комунікації та умови доступу до інформаційних ресурсів.

Історичне пізнання – це здібність пізнання історичних подій та явищ, розуміння історичних процесів через узагальнення сутностей та відносин, уміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки. Під культурою історичного пізнання та історичного мислення ми розуміємо певний рівень знань про історичний шлях людства, що є засобом осмислення тенденцій його розвитку, його перебудови та здійснення адекватній цьому рівню знань діяльності.

Історична освіта являє собою певну модель пізнання, сукупність історичних, історико-культурних знань, що сформульовані суспільством. Історик бере участь у формуванні історичної свідомості всього суспільства. Це велика відповідальність.

На сучасному етапі розвитку суспільства виникли певні проблеми функціонування історичної освіти.

По-перше, рівень формування історії залежить від проблем глобалізації, що змінює інформаційний простір людини. ХХІ століття поставило людину в умови активного суб'єкта світової історії. А. Печчеї (президент Римського клубу)

підкреслює необхідність «нового гуманізму», який, на його думку, означає «істинно людську революцію». Аксиологічною основою постіндустріального суспільства стає ідея вільної самореалізації, з'ясування ролі особистості, незалежності, креативності мислення.

Другий рівень характеризується процесами, викликаними необхідністю переходу від технократичної до гуманітарної освітньої парадигми. Репрезентація та інтерпретація історичного пізнання допомагає з'ясувати реалії, суб'єктивізація загального досвіду та знання в контексті культури людини. Однією із складових розвитку полікультурного суспільства в умовах глобалізації стають підвищені вимоги до комунікативного спілкування та толерантності всіх членів суспільства.

Історична освіта повинна забезпечити умови для гармонізації загальнолюдської та етнічної ідентичності в процесі формування особистості. В Україні під впливом глобалізаційних процесів система історичної освіти набула нових якостей. Основними напрямками та тенденціями розвитку системи історичної освіти, що окреслює формування нової парадигми, стали:

- тенденції, спрямовані на реалізацію цінностей громадянського виховання;
- тенденції щодо побудови гуманістичної, особистісно-орієнтованої системи;
- тенденції щодо становлення діалогічного характеру історії;
- тенденції щодо створення освітніх ресурсів, які спираються на нове інформаційне суспільство.

Трансформацію історичного пізнання досліджували сучасні українські науковці, зокрема В. П. Андрущенко, Л. В. Губернський, С. Б. Кримський, Ю. В. Павленко, О. О. Моргун та ін. Історичне пізнання розглядали й зарубіжні автори: М. А. Барг, А. І. Ракітов, В. К. Фінна, К. В. Хвостова та ін. Тобто історичне пізнання за доби глобалізації не залишається поза межами наукового осмислення, але сучасна соціокультурна ситуація вимагає перегляду змісту цього поняття, з'ясування його ролі в системі суспільства знань.

Основна мета нашого дослідження – надати комплексний аналіз сучасного стану історичного пізнання, його теоретико-методологічної бази та перспектив розвитку.

Вказана мета передбачає постановку та вирішення таких завдань:

1. З'ясувати рівні та форми еволюції історичного пізнання на етапі розвитку інформаційного суспільства.
2. Проаналізувати специфіку основних принципів теоретичного пізнання історії.
3. Конкретизувати основні категорії, за допомогою яких здійснюється інтерпретація історії.

У сучасній історичній науці спостерігається розширення кордонів дослідження. Звернено увагу на вивчення історичної свідомості, історичної пам'яті, історичної культури. Дослідники спираються на аналіз явищ інтелектуальної сфери. Особливу увагу звертають на вивчення ментальних стереотипів історичних міфів, механізмів формування, перетворення історичної пам'яті поколінь, що вважають одним із головних каналів трансляції відомостей про минуле, передання досвіду, важливою складовою самоідентифікації індивіда, групи та спільноти в цілому. В історичній

пам'яті зафіксовані образи подій у формі різних міфів, стереотипів, символів.

В. В. Нуркова пише: «...людина проявляє себе такою, якою вона себе пам'ятає, а не такою, якою вона є насправді... Випадково або навмисно змінивши свою історію... ми не можемо залишатися колишніми... Одягнувши маску, символічно переставши бути собою, ми можемо дозволити собі спробувати нові форми поведінки, експериментувати, розсунути межі звичного, дозволеного» [1, с. 8–9]. Тобто поява нових підходів в історії – це перш за все акт самозмінення, внутрішньої перебудови. Д. Дейч твердить: «Історії допомагають подолати природне ставлення до суперечностей та змін. Історії допомагають дати певні настанови та припущення в ненав'язливі форми. За допомогою історій оборона може бути на певний час знищена» [2, с. 30].

Особливо ця стратегія помітна в кризові періоди існування суспільства. На початку ХХІ століття, коли внаслідок недовіри до минулих форм створюється не єдина нормативна історія, а декілька взаємовиключних, але певною мірою правдоподібних трактувань історичних подій, що викликають значний резонанс у суспільстві.

Нині з'являються певні «альтернативні історії». Дослідженням історичних альтернатив в Україні займаються В. Підгаєцький, Ю. Павленко та ін. [3; 4].

Картина минулого, яку створює історик, з'ясовується, під яким кутом зору він її розглядає. Фактори, що окреслюють рух людського суспільства, дозволяє зрозуміти сенс історичного процесу. Історичний факт сам по собі не наділений жодним змістом. Його він отримує внаслідок інтерпретації. Історія тяжіє до істини. Можемо підкреслити, що зараз відсутня єдина методологія історії. Можемо назвати декілька особливостей, що впливають на процес пізнання сучасної дійсності:

- зміна об'єкта історичного пізнання;
- повторення не конкретної історичної події, а типу явища;
- багатофакторність явищ та процесів;
- виключна роль суб'єктивного фактору.

Пошуки розумного компромісу між минулим формаційним підходом та новими цивілізаційно-культурологічними парадигмами привели істориків до антропоцентричного підходу та цивілізаційно-культурологічних постанов. На перше місце вийшла людина та людська спільнота. Розвиток історії людства стає не як розвиток матерії, держав, зміни керівників, війн, революцій, а як розвиток культури, мови, цивілізаційних процесів. Спостерігається переорієнтація розгляду зі Давнього світу або середньовіччя на людину в цьому соціумі, людську спільноту на Давньому Сході, у середні віки.

Дійсно, історія нікого не навчає, але, як каже Ключевський, вона карає за невивчені уроки, і від того, які уроки будуть взяті із досвіду минулого (тобто фактично із чужих помилок), багато в чому буде залежати якість рішень, що приймаються. Минуле – це не крамниця старожитностей, це актуальний механізм, який працює в структурі сьогодення. І сьогодні багато підтверджень отримує стара істина: хто контролює минуле, той контролює сучасність та майбутнє. Історію використовували як раніше, так і нині з метою змінення в сучасній історичній пам'яті.

Дуже часто історія служить інтересам певних політичних, національних та соціальних груп. Спостерігається маніпулювання історичними фактами.

Апеляція до факту стала невід'ємною рисою наукових розвідок, перетворилась в один із значних способів формування історичної свідомості. Важливе місце серед фактів суспільних наук належить історичному факту, який постійно розширюється та змінюється.

Однією з ознак кінця ХХ – початку ХХІ століття стала відмова від історичних уявлень минулих років. Така ситуація спостерігалась в 20 – 30-ті роки ХХ століття й пов'язана з іменем М. Н. Покровського та його школою «неистовых ревнителів». Дослідники руйнували встановлені стереотипи, традиції, уявлення про події. У 80-ті – на початку 90-х років руйнування радянської суспільної системи виявило не тільки цивілізаційну неспроможність попередніх соціально-економічних та політичних цінностей, але й невідповідність історичних концепцій.

В Україні нині маємо ситуацію «ціннісного вакууму». Ще не завершений процес з'ясування нових явищ, що є наслідком та відображенням певних змін людини. Спостерігається криза аксіологічного пізнання та методологічної нез'ясованості, не завершений процес формування нових явищ, нових підходів у теорії та методології історії, тобто не сформована сучасна парадигма історичної освіти.

Сучасний розвиток історичної освіти надає умови для створення нового дослідного поля, що спирається на вивчення історичної пам'яті, історичного пізнання історичної культури. Ці напрямки дослідження спираються на аналіз історичних міфів, стереотипів, умов формування та трансформації історичних традицій.

У кризові часи спостерігається недовіра до старих форм історичних знань, з'являється декілька взаємовиключних, але певною мірою правдоподібних трактувань історичних подій, які викликають певний резонанс у суспільстві. Відбувається перегляд минулої історії, що стає елементом внутрішньої перебудови. Науковці звертають увагу на те, що «людина виражає себе такою, якою пам'ятає, але не такою, якою є насправді».

На сучасному етапі розвитку суспільства ми можемо виділити декілька факторів, що зробили певний вплив на розвиток історичної освіти. Вже з другої половини ХХ століття спостерігається всесвітність історичного процесу, що помітно в залученні в військові, економічні, науково-технічні події країн та народів. Сучасні глобальні проблеми об'єднують людство спільною долею та історією. Значні темпи науково-технічного прогресу привели до розвитку мікроелектроніки, комп'ютеризації, розвиток засобів масової інформації, мережа Internet об'єднують людство в єдину соціально-культурну спільноту. Але ця тенденція не руйнує державу, а лише виводить її за межі ізоляції. Важливе місце отримує діалог культур. У цьому розумінні проблема історичного пізнання стає першочерговою.

Друга характерна риса сучасного історичного пізнання – теоретичний та методологічний плюралізм. Необхідно звернути увагу на те, що, аналізуючи поняття «плюралізм», дослідники звертають увагу на дві позиції його розуміння: визнання змісту однієї реальності та багатьох спроб її пізнання; плюралізм як парадигму, що визнає декілька альтернатив в універсумі. Але науковці звертають увагу на те, що

«атмосферу плюралізму, інколи внаслідок незнання, а інколи навмисне видають за істинне розуміння множини та... своєрідності індивідуально-особистісних світів, за перетворення багатосуб'єктивності». Плюралізм історичного пізнання означає, що «не історія належить людині, а людина історії».

Наступною рисою історичного пізнання є її концептуальність. Сучасні дослідники навмисно відмовляються від «взірцевої теорії» або головної парадигми в історичному пізнанні. Вона здійснюється у формі багатьох різнорідних, не об'єднаних в єдине концепцій. А. Івін твердить: «Концептуальність історичного пізнання надає якщо не ключі до розуміння історії людства в її цілісності, то декілька ключів, де кожен може бути тим, що може відкрити шлях до такого розуміння».

Але, з іншого боку, на сучасному етапі розвитку світової соціально-філософської думки поступово утверджується таке розуміння історії, яке умовно можна означити як монадне. Його характерною рисою є тлумачення всесвітньо-історичного процесу як єдності. Але єдності такої, що у свою чергу утворюється множиною великих історичних індивідів. Отже, монадне розуміння історії, враховуючи і реалізуючи можливості узагальнювального (формаційного) та індивідуалізувального (цивілізаційного) підходів до вивчення історичного процесу, водночас викликає односторонність кожного з них, оскільки не розглядає їх у протиставленні, а виходить з їхньої глибинної єдності, взаємодоповнюваності. Завдяки цьому уможливується з'ясування автентичного змісту основоположних категорій – «суспільно-економічна формація» і «цивілізація» – кожного із цих двох підходів та інтервалу їхньої продуктивної застосовності.

Відповідно до сучасних психолого-педагогічних уявлень, історична освіта в першу чергу повинна формувати базові знання, уміння жити в світі, що змінюється, формувати толерантність, можливість розуміти власну культуру та культуру «інших».

Тому ми можемо окреслити основні принципи історичного пізнання:

1. Принцип фундаментальності – історичне знання об'єднує гуманітарні науки.
2. Принцип цінності – полягає, на думку В. Черних, «...у створенні певної системи вивчення ціннісних орієнтирів людини, механізму їх реалізації та взаємодії». Історія – це значний масив духовно-морального, культурного, соціального досвіду людства, що накопичений багатьма поколіннями. Втрата історичної пам'яті руйнує суспільну свідомість та суспільні цінності.

3. Принцип діалогізму – передбачає застосування діалогу як засобу розкриття нового змісту комунікативних відносин. Історичний факт стає тут «подією». Вчинок будь-якого історичного героя ми зможемо зрозуміти тільки через діалогічний контекст історичної епохи.

4. Гуманітарний принцип – це орієнтація історичного знання на людину. Саме людина стає предметом наукового пізнання. Л. Февр твердив: «Історія – це людина» [5].

За такого підходу А. Гуревич пише: «...у центрі уваги історика справжній предмет її вивчення – не пам'ятники культури та матеріального життя... історичне дослідження необхідно поставити на перше місце розвитку історичного мислення. В історичному мисленні значну роль відіграє історичний факт. Знання будь-якого факту

поза межами певних взаємозв'язків викликає необхідність розгляду будь-яких історичних подій дивергентно» [6].

Головною структурною одиницею глобалізації та одночасно їхньою метою стає індивід не тільки як особистість, але і як джерело суспільної репрезентації. Індивід ідентифікує себе не тільки за етнічними ознаками, тому етнічність може інколи бути на периферії мотивації особистості.

Таким чином, особливістю історичного пізнання в добу глобалізації стає міждисциплінарність та комплексність, моделювання та наявність декількох підходів до однієї проблеми, актуалізація загальнонаукового рівня дослідження. Складний характер суспільного розвитку та особливо сучасного пізнання веде до зміни не тільки змісту, але й структури пізнання. З'являються його нові рівні та напрямки, змінюється їхній статус, відбувається перегляд співвідношення категорій, їхнього місця в системі знань. «На наших очах, – твердить В. Кузьмін, – відбувається помітне ускладнення та розширення форм методологічної роботи». Усе це вказує на значущість соціокультурних контекстів для історичного пізнання, яке вже не намагається уникнути конфлікту інтерпретацій, а розглядає цей конфлікт як імпульс для посилення свого творчого потенціалу.

Література:

1. Нуркова В. В. Свершенное продолжается: психология автобиографической памяти личности / В. В. Нуркова. – М., 2000.
2. Дейч Д. К. Терапевтические истории Эриксона / Д. К. Дейч // Семинар с доктором М. Т. Эриксоном. – М., 1995.
3. Підгасцький В. Основи теорії методології джерелознавства з історії України ХХ століття / В. Підгасцький. – Дніпропетровськ : ДГУ, 2001.
4. Павленко Ю. Происхождение цивилизации: альтернативные пути / Ю. Павленко // Альтернативные пути к цивилизации. – М. : Логос, 2000.
5. Февр Л. История и психология / Л. Февр // Бои за историю / Л. Февр ; пер. с фр. – М. : Наука, 1991.
6. Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры / А. Я. Гуревич. – М. : Наука, 1984.